

τεθέντων, ἐπίσης 38 τῆς εὐανάγνωστον εἰς τὸ Π 310, 38 αἰρεῖτ(αι) Π 310, 39 ἄλλως ὅτε που (ἢ ἄλλως ὅτε δὴ) Π 311, 12 μετὰ] κατὰ Π.

Ἐπίσης ἐνδιαφέρουσαι εἶναι ὀλίγα τινὲς παραλλαγὰι τῶν ἐπαναλαμβανομένων εἰς τὸ δικαστικὸν σημεῖωμα ἀποσπασμάτων τοῦ Τυπικοῦ.

Αὐτὰ εἶχον νὰ παρατηρήσω ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἔκδοσιν ταύτην τοῦ Τυπικοῦ. Ὡς ἐτόνισα εἰς τὴν ἀρχήν, αἱ παρατηρήσεις μου αὗται ἐσκόπουν νὰ παράσχουν συμβολήν τινα εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τοιοῦτου εἴδους κειμένων, ὅχι δὲ νὰ μειώσουν τὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας τοῦ πρ. Λεοντοπόλεως. Τοῦναντίον θὰ ἠϋχόμην, ὅπως ὁ ἐκδότης τοῦ Τυπικοῦ τοῦ Ἁγ. Μάμαντος φέρῃ εἰς φῶς καὶ ἄλλα κείμενα ἐκ τοῦ πολυτίμου ὑπ' αὐτοῦ διὰ πολλῶν ἐτῶν συλλεγέντος ὕλικου, βέβαιος ὢν ὅτι προσφέρει πάντοτε ὑπηρεσίας εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τῆς ἱστορίας μας.

Θεσσαλονίκη, Ἰανουάριος 1930

Α. ΣΙΓΑΛΑΣ

G. de Jerphanion, S. J. La voix des monuments (notes et études d'archéologie chrétienne). Paris, 1930.

Ἐπὶ τὸν ἀνωτέρω τίτλον ὁ σοφὸς ἐρευνητὴς τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Καππαδοκίας ἐξέδωκεν ἐσχάτως μέγαν τόμον ἐκ 330 σελίδων, κοσμούμενον καὶ ὑπὸ 63 καλλιτεχνικῶν ἐκτὸς κειμένου εἰκόνων, εἰλημμένων κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ μνημείων τῆς Ἰταλίας καὶ Καππαδοκίας, εἰς τὸν ὁποῖον συμπεριέλαβε δέκα καὶ ἕξ μελέτας του, δημοσιευθείσας κατὰ καιροὺς εἰς διάφορα περιοδικά, ἐμφανιζόμενας ὅμως ἐν τῷ ἔργῳ του τούτῳ ὑπὸ μορφήν νέων ἐργασιῶν.

Οἱ τίτλοι τῶν ἐξόχως ἐνδιαφερουσῶν μελετῶν του τούτων εἶναι:

1) Ἀρχαιολογία καὶ ἱστορία τῆς τέχνης. 2) Ἡ ἀνάπτυξις τῆς εἰκονογραφίας τῆς Χριστιανικῆς τέχνης. 3) Νέα εὐρήματα ἐν τῇ ὑπογείῳ Ρώμῃ. 4) Ἡ Ραβέννα (παλαιὰ κυρίαρχος τῆς Ἀδριατικῆς). 5) Τὸ Θεοδοσιανὸν κιονόκρανον. 6) Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς κύλικος τῆς Ἀντιοχείας (παλαιοχριστιανικὴ ἢ Βυζαντινὴ τέχνη). 7) Ἡ παράστασις τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ ἐσταυρωμένου εἰς τὴν ἀρχαίαν Χριστιανικὴν τέχνην. 8) Ἐπιφάνεια καὶ Θεοφάνεια (ἢ βάπτισις τοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν λειτουργίαν καὶ τὴν Χριστιανικὴν τέχνην). 9) Οἱ δώδεκα Ἀπόστολοι εἰς τὴν Χριστιανικὴν εἰκονογραφίαν. 10) Ὁ ρόλος τῆς Συρίας καὶ Μικρᾶς Ἀσίας εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς Χριστιανικῆς εἰκονογραφίας (οἱ Καππαδοκικοὶ κύκλοι). 11) Τὰ ὄνόματα τῶν τεσσάρων συμβολικῶν ζώων καὶ ἡ λειτουργικὴ ἐρμηνεία τοῦ Ψευδογερμανοῦ. 12) Ὁ εἰκονογραφικὸς κύκλος τοῦ Sant Angelo in Formis, 13) Ἰταλοβυζαντινὸν κιβωτίδιον τοῦ ἹΓ' αἰῶνος. 14) Φαμαγούστα.—Ἀναμνήσεις ἐκ τοῦ πολέμου. 15) Πῶς ὀφείλει νὰ εἶναι ἐν ἐγχειρίδιον τῆς Χριστιανικῆς ἐπιγραφικῆς καὶ 16) Πόθεν προέρχεται ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ Λατινικοῦ Πάσχα (σύντομος

ἱστορία τοῦ Πασχαλίου). Ἐν τέλει παρατίθενται: εὐρετήριον καὶ πίνακες περιεχομένων καὶ εἰκόνων.

Ἐκ τῶν ἀξιολόγων τούτων μελετῶν αἱ τρεῖς ὑπ' ἀριθ. 1,7 καὶ 8 ἀνεκοινώθησαν εἰς διαλέξεις, τρεῖς ἄλλαι ἐδημοσιεύθησαν ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἀξιολόγων ἔργων, ὡς βιβλιοκρισίαι, ἀναλύουσαι ὄρισμένα σημεῖα, ἅτινα καὶ συμπληρώνουσιν: αὗται εἶναι ἢ ὑπ' ἀριθ. 2, δημοσιευθεῖσα τὸ πρῶτον ὡς βιβλιοκρισία τοῦ ἔργου τοῦ Brehier, *L'art chrétien, son développement iconographique des origines à nos jours*, Paris, 1918, ἢ ὑπ' ἀριθ. 10, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἐκτενεστάτου ἔργου τοῦ G. Millet, *Recherches sur l'iconographie de l'Évangile etc.* Paris, 1916, καὶ ἢ ὑπ' ἀριθ. 15 ὡς βιβλιοκρισία τοῦ ἔργου τοῦ Kaufmann, *Handbuch der altchr. Epigraphik*, Freiburg, 1917.

Ἄξιόλογος εἶναι ἐπίσης ἢ ὑπ' ἀριθ. 3 μελέτη του, ἐνθα δίδονται σύντομοι πληροφορίες περὶ τῶν κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν σπουδαιοτάτων ἀνακαλύψεων τῆς Viale Manzoni, ὅπου εἰς ὑπόγεια στρώματα ἀνευρέθησαν πλείσται τοιχογραφίαι μὲ πρόσωπα καὶ σκηνὰς τοῦ Γ' αἰῶνος ἀνήκουσαι εἰς ὁπαδοὺς γνωστικῶν αἱρέσεων, περὶ τῶν ὁποίων διέλαβεν ἐκτενῶς ἐν τῷ ἔργῳ του ὁ Gecchelli, (*Iprogee eretiche e sincretiche di Roma*, Roma, 1928), καθὼς καὶ περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ἁγίου Σεβαστιανοῦ καὶ περὶ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ κοιμητηρίου τοῦ Παμφίλου.

Καὶ αἱ λοιπαὶ μελέται εἶναι ἐπιτυχεῖς διατριβαὶ τοῦ συγγραφέως, οἷον ἢ ὑπ' ἀριθ. 5, ἐνθα προσάγεται πλήρης σειρὰ τῶν ὑπαρχόντων Θεοδοσιανῶν κιονοκράνων εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς πάσας τὰς χώρας τῆς Μεσογείου, ἐξαιρέσει τῶν ἀφθονούντων εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, περὶ τῶν ὁποίων — ὡς μὴ δημοσιευθέντων κατὰ τὸ πλεῖστον — δὲν εἶχε γνῶσιν ὁ συγγραφεύς, ὁμοίως ἢ ὑπ' ἀριθ. 6 μελέτη περὶ τῆς κύλικος τῆς Ἀντιοχείας, περὶ τῆς ὁποίας ἔχει ἐκτενέστερον ἀλλαγῆ διαλάβει ὁ ἴδιος (*Le calice d'Antioche*, Rome, 1926). Εἰς τὴν προκειμένην μελέτην κάμνει κυρίως διάκρισιν τοῦ διακόσμου μεταξὺ Δ' καὶ 5' αἰῶνος.

Ἐπιτυχῆς ὁμοίως εἶναι ἢ ὑπ' ἀριθ. 12 μελέτη, ἣτις συμπληρώνει τὴν εἰκονογραφίαν καὶ διορθώνει λάθη τινὰ τῶν: Brehier, Kraus καὶ Dobber, οἵτινες ἐξήτασαν τὰς σπουδαίας τοιχογραφίας τοῦ S. Angelo in Formis, τὰς ἀναγομένας εἰς τὸν ΙΑ' αἰῶνα, — ἢ ὑπ' ἀριθ. 13 μελέτη του περὶ ἐνὸς Ἰταλοβυζαντινοῦ κιβωτιδίου τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, ὅπερ εἶναι ξύλινον καὶ ἐξωγραφημένον, ὅπως αἱ φορηταὶ εἰκόνες. Ἐκ τῶν ἐπὶ τοῦ κιβωτιδίου τούτου ἐξωγραφημένων ἁγίων ἀνάγεται τοῦτο εἰς τὸν ΙΓ' αἰῶνα, ἐκ δὲ τῆς εἰκονογραφίας καὶ τεχντροπίας τῶν σκηνῶν θεωρεῖται δικαίως ἔργον Ἰταλοῦ ἀκολουθήσαντος τὴν maniera byzantina — καὶ τέλος αἱ ὑπ' ἀριθ. 14 καὶ 16 μελέται, ἐν αἷς ὁ σ. ἐκθέτει ἀναμνήσεις καὶ κάμει σύντομον ἱστορίαν τοῦ Πασχαλίου.

Ἐξ ὅλων τῶν συντόμων τούτων μελετῶν τοῦ G. de Jerphanion γίνε-

ται φανερόν πόσον εἶναι οὗτος γνώστης τῶν πολλῶν προβλημάτων τῆς Χριστιανικῆς τέχνης, ἡ δὲ εἰδίκευσις αὐτοῦ εἰς τὴν εἰκονογραφίαν τῆς Ἐνατολῆς συντελεῖ ἀναμφισβητήτως εἰς τὸ νὰ προσφέρῃ ἀξιολόγους συμπληρώσεις.

Γ. Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

- 1) **I. D. Stefanescu.** *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIX siècle.* Paris 1928 (*Orient et Byzance II*). Μετὰ λευκώματος ἐξ 96 φωτοτυπικῶν πινάκων.
- 2) **Τοῦ αὐτοῦ.** *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie. Nouvelles recherches. Etude iconographique.* Paris 1929 (*Orient et Byzance VI*) Μετὰ λευκώματος ἐξ 60 πινάκων, ὧν δύο ἔγχρωμοι.
- 3) **Τοῦ αὐτοῦ.** *Contribution à l'étude des peintures murales Valaques (Transylvanie, district de Vâlcea, Târgoviste et region de Bucarest).* Paris 1928 (*Orient et Byzance III*). Μετὰ 10 πινάκων.

Τὰ μεσαιωνικά μνημεῖα τῆς Ρουμανίας ἔχουσιν ἐσχάτως προσελκύσει τὴν προσοχὴν τῶν περὶ τὴν Βυζαντινὴν τέχνην ἀσχολουμένων, σειρὰ δὲ ὅλη σχετικῶν δημοσιευμάτων εἶδεν ἀπὸ τινων ἐτῶν τὸ φῶς μεταξὺ τῶν ὁποίων τὴν πρωτίστην θέσιν κατέχει τὸ βιβλίον τῶν *Jorga* καὶ *Bals L'art Roumain* (Paris 1923). Ἐν ᾧ ὁμοῦς ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἰδίως μετὰ τὰς ἐργασίας τοῦ *Bals*, εἶναι ἤδη ἀρκετὰ γνωστὴ, ἀπεναντίας ἡ ζωγραφικὴ ἐλάχιστα μέχρι τοῦδε ἐμελετήθη. Τὸ κενὸν τοῦτο προτίθενται νὰ πληρώσουν τὰ βιβλία τοῦ κ. *Stefanescu*. Εἰς τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν ὁ συγγραφεὺς δίδει γενικὴν εἰκόνα τῆς ζωγραφικῆς τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Βουκοβίνας καὶ τῆς Μολδαβίας, εἰς δὲ τὸ δεύτερον συμπληρῶνει τὴν περιγραφὴν τῶν μνημείων καὶ προβαίνει εἰς τὴν εἰκονογραφικὴν ἀνάλυσιν τῶν διασφριζομένων πολυαριθμῶν τοιχογραφιῶν.

Τὰ παλαιότερα τῶν μνημείων τούτων τῆς Μολδαβίας ἀνέρονται μόλις εἰς τὸν 15^{ον} αἰῶνα, καὶ δὴ εἰς τὸ δεύτερον αὐτοῦ ἡμισυ. Λόγοι πολιτικοὶ καὶ περιπέτεια ἱστορικὰ δὲν ἐπέτρεψαν τὴν εἰς παλαιότερους χρόνους ἀνθῆσιν τῆς τέχνης εἰς τὰς χώρας ταύτας. Ὁ 16^{ος} κυρίως αἰὼν ἀποτελεῖ τὴν ἀκμὴν τῆς τέχνης εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην καὶ εἰς αὐτὸν ἀνήκουν αἱ πλεῖστα τῶν διασφριζομένων τοιχογραφιῶν, πολλαὶ τῶν ὁποίων ἐπεσκευάσθησαν κατὰ τοὺς ἐπακολουθήσαντας αἰῶνας. Ὁ,τι κυρίως χαρακτηρίζει τὰ μνημεῖα ταῦτα εἶναι ἡ διὰ τοιχογραφιῶν διακόσμησις καὶ τῶν ἔξωτερικῶν αὐτῶν ἐπιφανειῶν. Ἡ ἔξωτερικὴ αὕτη διακόσμησις, τῆς ὁποίας εἶναι ἄγνωστος ἡ καταγωγὴ, ἀναφαίνεται μόνον κατὰ τὸν 16^{ον} αἰῶνα καὶ δὲν ἐπιζῆ αὐτοῦ. Κατὰ τὸν 17^{ον} αἰῶνα περιορίζεται εἰς μεμονωμένας τινὰς μορφὰς ἀγίων, ἐν ᾧ αἱ μεγάλα